

Onikinci Konferans

Köyden şehre göçün sebepleri ve neticeleri

Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil

Bundan yüz yüz elli yıl önce, Büyük Sanayi İhtilâli ile birlikte Batı Avrupa ülkelerinde şahidi olduğumuz şehirleşme hareketleri, başka bir deyişle köyden şehre göçler, şimdi de az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri halini almış bulunuyor. XX. yüzyılın başından bu yana az gelişmiş ülkelerde, kendine has görünüşleriyle bir şehirleşme vetiresi sürüp gitmektedir. Bu sebeple, olayın Türkiyedeki oluşuna işaret etmeden önce Türkiyenin de içinde bulunduğu az gelişmiş ülkelerdeki genel görünüşüne işaret etmeyi yerinde buluyoruz.

I

Önce, dünyadaki nüfus artışı ve şehirleşme ile ilgili bazı sayılar üzerinde duralım:

Yıllar	Genel Nüfus Artışı	Şehirlerde Nüfus Artışı	
		20.000 ve +	100.000 ve +
1800-1850	%29.2	%132.3	%76.3
1850-1900	37.3	193.5	222.2
1900-1950	49.3	239.6	254.1

Asya ve Afrika kıt'alarında 100.000 ve daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşayan insanların sayısı

	1900 yılında	1950 yılında
Asyada:	19.400.000	105.600.000
Afrikada:	1.400.000	10.200.000

Hindistan'da 20.000 ve + şehirlerde artış oranı

Yıllar	Artış oranı
1910-1920	%15.9
1920-1930	23.5
1930-1940	30.2
1940-1950	46.3

Bazı az gelişmiş ülkelerde, 1940/1950 yıllarında 100.000 ve daha fazla nüfuslu şehirlerde yıllık ortalama büyüme

Brezilyada	%5.3
Meksikada	5.7
Venezüelleda	10.4
Kolombiyada	10.5

Son olarak da, özelliği olan dört ayrı ülkede, en az 20.000 nüfuslu şehirlerde oturanların genel nüfusa oranı ile işgücünün %'leri üzerinde duralım¹.

	Yıllar		Tarım	Sanayi	Hizmetler
Hindistan	1911	%4	%74	%13	%13
	1951	12	74	10	16
Japonya	1920	23	55	21	24
	1950	42	49	21	30
Fransa	1906	25	43	30	27
	1954	33	28	37	35
Rusya	1926	12			
	1928		80	8	12
	1955	32	43	31	26

Neticeler:

Şehirler nüfusu dünyadaki nüfus artışından daha hızlı bir çoğalma göstermektedir. Ayrıca, şehirler nüfusu içinde büyük şehirlere düşen pay da gittikçe artmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme, sanayide çalışan işgücünde hissedilir bir artış husule getirmiyor. Gelişmiş ülkelerde ise, ikisi arasındaki artış birbiriyle münasebetlidir.

Konuşmamızın ikinci bölümüne geçerken, az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme hareketinin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Şehirleşme, sanayileşmeden önde ilerlemektedir.
2. Köylerin itmesi faktörü, şehirlerin çekmesinden daha çok rol oynamaktadır.
3. Şehirler, sanayi merkezi olmaktan çok, ticarî ve siyasî merkezler olmaktadır.
4. Şehirlere akın eden insanlarda bir *şehirlilik şuuru* mevcut olmamakta, taşralı gruplar belli mahallelerde oturmaktadır.
5. Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme, "geçen yüzyıllara nazaran farklı bir siyasî ve iktisadî ortam ve sistem içinde" cereyan etmekte, merkezi bir plânlama (Devlet müdahalesi) söz konusu olmaktadır².

II

Türkiye'de köyden şehre göçün sebepleri

1. Nüfus artışı³.

a) Gittikçe hızlanan bir nüfus artışı:

Yıllar	Artış oranı	
1945-1950	%11.4	(Geçen yıllara kıyasla en yüksek seviye)
1950-1955	15	
1955-1960	15.5	

b) Gittikçe, dikkate değer bir mahiyet kazanan "iç göçler":

1935/1945 : On yıllık devrede 243.225 kişi.

1945/1950 : Beş yıllık devrede 344.528 kişi .

c) Köy/Şehir nüfusu oranları:

(Kır/Şehir sınırı meselesi: 2.000 - 3.000 - 5.000 - 10.000)

i. İlk ölçüye göre şehirli nüfusları

1950	%25
1955	28.8
1960	31.9

ii. Beş bin ölçüsüne göre şehirli nüfusu

1935	%20.2
1950	22
1955	25.5

ii. Nüfusu 100.000 i aşan şehir sayısı

1927	%16.4
1940	17.8
1950	18.5
1955	22.1
1960	24.6

ç) Nüfus grupları ve yerleşme noktaları bakımından durum:

i. Onbin ve + nüfuslu şehir sayısı

1927	66
1940	96
1950	102
1955	121
1960	141

ii. Nüfusu 100.000 i aşan şehirler

1955	3	1950	5
1940	3	1955	6
1945	4	1960	9

iii. Ortalama şehir büyüklüğü

1927	33.770
1960	48.823

d) Köylerimizde doğumlar ve ölümler:

Nüfus istatistiklerimiz bu konuda bizi aydınlatmamaktadır. Fakat

1945 ve 1946 yıllarında “öğretmeni ve eğitmeni bulunan” bazı köylerde düzenlenen istatistikler bize bir fikir vermektedir. Her iki yılda ortaklaşa bulunan 3283 köydeki sonuçlar aşağıdadır⁴:

(1.000 nüfusa isabet eden)

	1945	1946
Doğum oranı	28.7	27.5
Ölüm oranı	15.6	13.6
Artış oranı	13.1	13.9

Bu oranların 1943 yıllarındaki mukayeseli sonuçları şunlardır:

“ Japonya, Mısır ve Filistin hariç olmak üzere hiç bir memleketin doğum oranının köylerimizdeki doğum oranı seviyesine varmadığı.

2. Japonya, Yugoslavya, Mısır ve Romanya hariç olmak üzere diğer bütün memleketlerdeki ölüm oranlarının bizdeki ölüm oranından düşük olduğu.

3. Japonya, Filistin ve Kanada hariç olmak üzere, diğer bütün memleketlerin tabii artışlarının köylerimizin tabii artışlarından daha aşağı olduğu anlaşılmaktadır”⁵.

Köylerimizdeki tabii artış oranının şehirlerden daha yüksek olmasını gerektiren sebepler vardır. Bunun içindir ki, 1960 sayımının ilk neticelerine göre şehirlerdeki nüfusun %43.8, köylerde %023 oranında artmış olması “köyden şehre doğru net bir akının mevcudiyetine işaret etmektedir”.

Neticeler:

Sür'atli nüfus artışı - 1960 yılında artış oranı %029.3

Şehirli nüfus oranının, hangi ölçü ele alınırsa alınsın, yükselmekte oluşu. 1960 yılında 2.000 - 10.000 ölçülerine göre durum: %31.9 - % 24.6.

Yerleşme noktaları sayısının çoğalması: 1950/1960 yıllarında 10.000 ve + nüfuslu yerleşme noktaları 102'den 141'e yükseliyor. Ayrıca, büyük şehirlerin daha çok büyümesi olayı ile de karşılaşılıyor.

Şehirlerdeki nüfus artışının, Türkiye ortalamasının üstünde oluşu, kaynağın “köy” olduğunu göstermektedir.

2. Tarım yapılan topraklar.

a) Tarım alanları:

Su ve rüzgâr erozyonunun başlıca sebebi olarak tarım alanları 16 milyon hektardan 24 milyon hektara yükselmiştir. Böylece, gereksiz yerlerin sürülmesi ve ormanların yakılması suretiyle sınır tehlikeli bir şekilde aşmıştır. 8 milyon hektarı, sür'atle tarımdan çekerek ormanlaştırmak veya mer'a halinde kullanmak gerekmektedir. Mevcut mer'alar aşırı hayvan otlatmanın tehdidi altındadır.

b) Cüce işletmeler:

Nüfus/Arazi oranından doğan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. 1952 anketine göre "ailelerin %42.6 sının elinde bulunan arazi parçaları 30 dönümden daha az" dır. Halbuki beş nüfuslu bir aileye, her yıl 100 dönümünü işlemek üzere 150 dönüm arazi gerekmektedir.

c) İşletme cesametinin küçüklüğü yanında arazi parçalarının yüksek sayısı:

Aşağıdaki tablo bu hususta bir fikir vermektedir:

Arazi parçası sayısı	Aileler % si	Arazi % si
1	5.4	0.9
2-6	55.4	31.6
7-12	27.7	35.8
13 ve + ¹	11.5	31.7
	100.0	100.0 Toplam

ç) Topraksız köylüler:

1950 Ziraat sayımına göre yarıcı, ortakçı, maraba olarak başkalarının arazisi üzerinde çalışan topraksız köylülerin, çiftçi ailelerinin %27.4 ünü teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

(4.III.1961 tarihli bir ankete göre ise şahıslara ait 1.000 ve daha yukarı dekadaki çiftlik sayısı 3358 olup, bunun 329'u 5.000 dekadadan daha geniştir⁶).

d) Köyde ve şehirde emeğin gelirinin farklı oluşu:

Yapılan hesaplar, 1950/1955 devresinde tarımda adam başına milli gelirden düşen payın 74 lira artmasına karşılık, tarım dışı kesimlerde bu farkın 234 lira olduğunu göstermektedir.

Neticeler:

Nüfus artışına rağmen, tarıma açılacak toprak kalmamıştır. Üstelik, tarım alanlarını 1/3 oranında daraltılmak gerekmektedir! İşletme cesaretinin küçüklüğünün ve yüksek sayıda arazi parçalarının verimi azaltması yanında, topraksız köylüler kalabalık bir sayı teşkil etmekte, işgücünün tarım dışındaki veriminin daha yüksek oluşu, mübalağalı bir şekilde köye ulaşmaktadır.

3. Olayımıza dışarıdan giren bir unsur: Traktör (Tarımda makineleşme)

Yıllara göre traktör sayıları

1938	1 013
1948	1 756
1949	9 170
1950	16 585
1953	35 500
1956	43 000

Türkiyede yıllık traktör artışı ortalaması 3582 olarak hesap edilmiştir. Ekilen arazideki artış, traktör başına 287 dönümdür. Mülk arzisi artışı, 1948=100 sayılarak 1952 yılı için 106'dır. Traktöre bağlı olarak işletme içindeki kiracılık ve ortakçılık ile tutulan arazi de genişlemektedir.

	1948	1952
Ortakçılık ile	%6	%14
Kira ile	%7	%12

Traktörle birlikte, fiilen çiftçilik yapmayan %4 oranındaki ailenin çiftçilikle uğraşmaya başlaması dikkati çekmektedir.

Bir traktörün kaç tarım işçisini ikâme ettiği sorulabilir. Cevaplar değişiktir. Nicholls'a göre 3.4, Helling'lere göre ise 5-9 tarım işçisini bir traktör işinden etmektedir. Yıllık traktör artış ortalaması ile çarpılacak mâkul bir ortalama, tarım dışı kesime geçmesi mümkün ve muhtemel olan işgücü hakkında bize bir fikir verebilir. (Ortalama 5 olursa: 17.910, ortalama 7 olursa 25.074).

Neticeler:

Yapılan araştırmalara göre⁷ traktör, iş sahalarını genişletmek suretiyle, nüfusun artmasına sebep olmaktadır.

“Ağa” köylerinden bir kısmı köy karakterinden çiftlik karakterine doğru bir gelişme göstermektedir.

Traktör, iş zamanlarına münhasır olarak, işçi istihdamını arttırmaktadır. Traktör sahiplerinin %41'i, ücret karşılığında başkalarının da arazisini işlemektedir.

Ankete dahil köylerde 1948/1952 devresinde işsiz kalan ortakçı ve yarıcı sayısı, bu köyler nüfusunun %4.1'i olup, işsiz kalanların ancak beşte biri şehir veya kasabaya gitmiştir.

Söz konusu devrede traktörün şehre akını hızlandığı söylenebilir. Ancak, feodal toprak münasebetlerinin hüküm sürdüğü Güney Doğu Anadolu Bölgesi için durum değişiktir. Örneğe dahil köylerden şehir ve kasabalara göç edenler, köyler nüfusunun ancak %0.82 sini teşkil ettiği halde Güney Doğudan şehir ve kasabalara yerleşmek üzere gidenlerin nüfusa oranı %5.11 dir. 1948 den 1952 yılına devamlı artış gösteren tek bölge de Güney Doğu'dur.

Yeni toprakların tanıma açıldığı devredeki durumla ekilecek alanların sonuna varılmasından sonraki durum temelden farklıdır. Artık, bir yandan sür'atli nüfus artışının, öte yandan traktörün ikâme ettiği iş gücünün, eğer gizli işsizlerin sayısını arttırmıyorsa, köyü terketmesinden başka çıkar yol yoktur. Zaten, “zirai gelirleri tamamlayıcı bir kazanç sağlamak arzusu” nun köyden şehre harekette belli başlı rolü oynaması, traktörün girmediği fakir köylerle küçük toprak sahibi ve topraksız köylüleri köyden itmektir.

Şimdiye kadar söylediklerimize ulaştırma ve haberleşme kolaylıklarını, artan eğitim imkânlarını, kan dâvası, vukuat ve hattâ askerden kaçmayı katacak olursak, konuşmamızın “sebepler” bölümünü tamamlamış sayılabiliriz. Söz konusu ettiğimiz faktörlerin harekete geçirdiği “göç” ler, köyden köye ve tarım alanlarına, köyden şehre ve şehirlerden şehirlere doğru cereyan etmektedir ki biz, köyden şehre olan göçler üzerinde duruyoruz.

Yaşlı ve genç kuşakların köy karşısındaki davranışları birbirinden ayrılmaktadır. “Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiyede Köy” adlı araştırmaları 1956 yılında yayınlanan Helling’ler, babalar ve oğullar arasındaki farkı şöyle anlatmaktadırlar:

“Baba için köy, teneffüs ettiği hava gibi, hayatın ta kendisidir. Başka bir yerde olmayı aklından bile geçirmez”.

“Oğul için köy bir hapisanedir; şehirde iyi bir iş bulunca veya kâfi miktarda para kazanınca tamamen oradan kurtulmayı ümit etmektedir”. (Sayfa 129).

Köyün iticiliği ağır basan, zamanla şehrin çekiciliğinin de işe karıştığı köyden şehre göç hareketi, 1946 yılından bu yana, çeşitli yönleriyle, incelemelere konu olmuştur⁸. Ele alınan ölçüler ve izah tarzları ne olursa olsun, Türkiye, gittikçe önem kazanan bir şehirleşme hareketinin içinde bulunmaktadır. Bu hareket, sadece köyden şehre göçlerden ibaret kalmayıp göçmenler ve mültecilerle dış kaynaklardan da beslenmekte, ayrıca göçebe nüfusun toprağa yerleşmesi veya yerleştirilmesi de olayda bir hisse almaktadır.

Eski bir tarihi kaynak, “Selçuknâme”, şehirlerde oturmayı şöyle kötülemekte idi: (Sakin olmaya ki şehirlerde oturasınız, yerleşesiniz. Zira şehirde oturanların “el” i ve “boy” u malûm olmaz. Büyüklük ve asâlet ancak göçebelikte ve türkmenliktedir)⁹. Bugün ise, “büyüklük ve asâlet” şehirlilikte aranılır olmuştur.

1955 yılına kadar belli şehirlere yönelen göç hareketinin, 1955/1960 devresinde, hemen her vilâyette şehirli nüfus artışını ortaya koyan bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Öte yandan, bu hareketi, sadece sanayileşme’ye bağlamamın da mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Gerçi tipik misâlini Karabük’ün teşekkülünde bulduğumuz gibi, tamamen sanayileşmeğe başlanacak şehirleşme hareketleri eksik değildir. Fakat, sanayileşme hızı ile köyden şehre göçlerin genişliği arasında, sanayi kollarının işgücü talebini kat kat aşan bir dengesizlik bulunmaktadır. Esas itibarıyla, köyden şehre göç hareketinin “gizli işsizliğin” üzerindeki örtüyü kaldırdığını söyleyebiliriz.

III

Köyden şehre göçlerde üç kategori ayrılabilir: Mevsimlik, orta süreli geçici ve daimî göçler. Her üç durumda da ortaya çıkan "neticeler" i şöyle özetleyebiliriz.

1. *Mesken meselesi*

Bir arada ve üst üste bannılan "bekâr hanları - bekâr odaları" nın yanı sıra "gecekondular" büyük şehirleri sarmağa başlamaktadır. Resmî yayımlara göre "şehirlerimizde 1960 yılı sonu itibariyle 240.000 gecekondu" vardır. Üç büyük şehrimizde gecekonduarda oturanların öteki meskenlerde oturanlara oranı ise şöyledir:

İzmir'de	% 18
İstanbul'da	% 21
Ankara'da	% 45

Aynı kaynak, son on yıl zarfında, yılda ortalama olarak 170.000 kişinin köylerden şehirlere göç ettiğini belirtmektedir¹⁰. Büyük şehirlerimizin en önemli meselesi olan gecekondu, ayrı bir konuşmanın konusu olacak kadar çok taraflı meseleleri kuşatmaktadır. Falih Rıfkı Atay'ın bir yazısında ifade ettiği gibi "bir taksinin iki üç liralık saat dönüşü içinde Şişli'den en geri Doğu köyüne gidebilirsiniz". Köyden şehre göçen köylüler "en iptidai köylülüğü de şehirlere" getirmişlerdir. (Dünya gazetesi, 25 Mart 1962).

2. *Ailenin yapısında meydana gelen değişmeler*

Şehre göçle birlikte "büyük aile" parçalanmakta, bekârlık tercihinin yanı sıra "az çocuklu aile" temayülü ortaya çıkmaktadır. Geçici göçlerle köyle mülkiyet bağının devamı müddetince "poligami" nin yaygınlık kazandığını görmekteyiz.

Şehirli yaşayışı, kadının aile içindeki yerini erkekle eşit olmağa doğru zorlarsa da, "geçit ailesi", ne tam mânasıyla "köylü" kalabilmekte, ne de "şehirli" olabilmektedir.

3. *Sosyo-ekonomik durumlar*

Büyük işgücü talebini fazlasıyla aşan vasıfsız işçi kütelleri önce işsizliğe sebep olmakta, gezici satıcılar ortaya çıkmakta, suçluluk başgös-

termektedir. Bilhassa, ailenin ve cemiyetin kontrolünün azalması neticesinde "çocuk suçluluğu" önem kazanmaktadır. Büyük şehirlerde erkek nüfus oranının yüksekliği ile cinsî suçlar ve fuhuş arasında da bir münasebet kurmak mümkündür.

Büyük şehirlerde âmme hizmetlerinin ifasında karşılaşılan düzensizlikler ve güçlükler, iş kollarındaki yüksek işçi devri de köyden şehre göçün neticelerine eklenmelidir.

Son günlerin şu bir kaç olayı bile, köyden şehre göç konusunda, bizi düşündürmelidir: "Belediye temizlik işleri kadrosunda açık bulunan 5 çöpçülük için dün 200 kişi müracaat etmiştir". (Cumhuriyet, 3 Nisan 1962).

"Sivas'tan şehrimize çalışmak için gelen dört kişi iş bulamayınca önceki gece soygun yapmışlardır". (Dünya, 4 Nisan 1962).

"İstanbul'a gelen kimsesiz çocukların yansı suç işliyor". (Dünya, 8 Nisan 1962).

Sözlerimi bitirirken, bir kaç kelime ile de olsa, köyden şehre göç karşısında alınması gereken tutumu belirtmek isterim. Aslında, "şehirleşme" hareketi, karşı konulacak bir hareket değil, düzenlenecek ve yönlendirilecek bir harekettir. Bunun da yolu "bölge plânlaması" adı verilen "ekonomik faaliyetlerin, kültürel ve sosyal tesislerin memleket içinde bölgeler itibariyle muvazenele bir şekilde dağılımını sağlamak"¹¹, köy ile şehir arasındaki uçurumun üzerine "k ö p r ü" ler kurmaktır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A N O T L A R I

- (1) Bu bölümde verdiğimiz istatistikler için kaynak:
ARDANT, G., Le Monde en Friche, Paris 1959.
KELEŞ, R. Y., Şehir ve Bölge Plânlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ankara 1961.
- (2) KELEŞ, R. Y., A. g. e., s. 64-68.
- (3) Bu bölümle ilgili kaynaklar:
Nüfus Grupları İtibariyle Şehirler ve Köyler 1955, Ankara 1959.
TUNÇDİLEK, N.-TÜMERTEKİN, E., Türkiye Nüfusu, İstanbul 1959.
F.A.O. Türkiye Raporu, Ankara 1960 (teksir).
1960 Genel Nüfus Sayımı. Telgrafla Alınan İlk Neticeler, (Ankara t. s.).

- Türkiye'de Toprak Reformu I, Ankara 1961.
KELEŞ, R. Y., A. g. e., Ankara 1961.
KELEŞ, R. Y., Türkiyede Şehirleşme Hareketleri (1927-1961), Ankara 1961 (teksir).
TUNÇDİLEK, N.-TÜMERTEKİN, E., 1960'da Türkiye Nüfusu, İstanbul 1962 (Ayrı basım).
KAZGAN, G., Şehirlere Akın ve İktisadi Değişme, (İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 19, S. 1-4).
(4) YÜCEULUĞ, R., Köylerimizde Doğumlar ve Ölümler, İstanbul 1949, s.6.
(5) YÜCEULUĞ, R., A. g. e., s. 5-7.
(6) Bk. Aylık İstatistik Bülteni, S. 91, s. 139 (1961).
(7) Bk. Türkiyede Zirai Makineleşme, Ankara 1954.
TANYOL, C., Traktör giren 50 köyde nüfus hareketlerinin ve içtimai değişmelerin kontrolü, (Sosyoloji Dergisi, S. 13-14).
(8) Bu incelemelerden belli başlıları, önce adı geçenlere ek olarak, şunlardır:
REUTER, E., Türkiyede Şehirleşme Temâyülleri, (Aylık Siyasî İlimler, S. 126).
REUTER, E., Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi. (Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, C. I, S. 4).
SARC, Ö. C., Türkiyede Şehirleşme Temâyülleri, (İÜİFM, C. IX, S. 1-2).
AREN, S., Şehirleşme Hareketleri, (SBOD, C. IV, S. 1-4).
DARKOT, B., Altıncı Genel Nüfus Sayımı, (Türk Coğrafya Dergisi, Yıl XII, S. 15-16).
(9) Bk. TEKİNALP, Türk Ruhu, İstanbul 1944, s. 253.
10) Mesken Dâvamız, Ankara 1962.
(11) GERAY, C., Şehir Plânlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları, Ankara, 1960, s. 171.